

СРЕДЊОВЈЕКОВНЕ КЊИГЕ И БИБЛИОТЕКЕ У СРБА

Стокић Симончић, Гордана (2020), *Књига и библиотеке код Срба у средњем веку*, Панчево: Градска библиотека.

Као што је средњовјековна српска књига и књижевност настала на темељима византијске писмености, тако су и прве српске библиотеке у средњем вијеку изграђене на принципима византијских књигохранилица. Из тог темеља и односа проистекли су идеали српског средњовјековног човјека о улози писмености, књиге и библиотека у друштву. Том тематиком и питањима везаним за средњовјековну књигу, њено настајање и чување, класификовање и употребу бави се и најновија студија о којој је овдје ријеч и која помјера границе наших сазнања о почецима српске писмености.

У издању Градске библиотеке Панчево, 2020. године изашло је друго и допуњено издање врло важне књиге за српску средњовјековну културу аутора Гордане Стокић Симончић, под насловом *Књига и библиотеке код Срба у средњем веку*. Подијељена у пет поглавља, са прологом, епилогом и појмовником о литургијским књигама као прилогом за боље разумијевање проблематике писања и читања књига код Срба у средњем вијеку, студија Гордане Стокић Симончић, писана на 137 страница, опремљена је још и индексом имена, богатим списком извора и литературе о овим темама, као и одређеним илустрацијама из домена средњовјековног списатељског рада, датим и распоређеним унутар самог садржаја.

За Србе је додир са развијеном цивилизацијом Византије био од огромног, пресудног значаја. Не само да ће организованом акцијом византијског двора примити хришћанство, него ће у културолошком смислу Византија утицати на готово све сфере живота међу Србима. Интензитет тог утицаја, као и начин на који је он оствариван, мијењаће се у

¹ vladanbart@gmail.com

Аутор је доцент на Универзитету у Источном Сарајеву и предсједник Хеленске фондације за културу у Босни и Херцеговини. Бави се античком и средњовјековном књижевношћу и културом. – Напомена ур.

наредним вијековима, али ће оставити неизбрисив траг на писменост, књижевност и умјетност, као и на идеале учености код Срба у средњем вијеку. Збирке књига које су формиране у српским земљама у овом периоду пратиће друштвена кретања која ће носити печат византијско-српских културних прожимања. Упркос значају сачуваних књига, подаци о библиотекама остају фрагментарни и пружају тек могућност за размишљање о њиховој бројности, типовима, уређењу и модалитетима коришћења (стр. 17).

Однос према књизи и писању у непосредној је вези са појавом библиотека у средњем вијеку. Нема сумње да су Срби у вријеме настанка *Законоправила* Светог Саве знали шта је библиотека, јер Сава у свом дјелу користи ријеч „књигохранитељ” за онога ко се о књигама стара (стр. 71). У науци је прихваћено мишљење да се знатно прије тога знало за звање „библиотекар”, јер га је носио Свети Ђирило, што се и каже у његовом Житију. То житије било је читано и на Немањином двору, а бројне паралеле између живота Ђириловог и Савиног указују на то да је Житије Ђирилово у то вријеме читано и прихватано као текст од изузетног моралног интегритета.

Из 13. вијека потичу рани помени црквених или манастирских библиотека у Србији. У апракосном јеванђељу ђакона Болеслава помиње се попуњавање фонда оштећене библиотеке цркве Светих апостола у Расу око 1284. године, као и у *Бесједи на Васкрс* Константина презвитера, коју у Студеници преписује писар Драгоман, остављајући биљешку о попуни ризнице и библиотеке манастира (стр. 71).

Аутор своју студију започиње уводном рефлексijом о томе да цивилизација креће са настанком писма и да је човјек записујући свој говор и мишљење омогућио њихово чување, што је дало подстицаја да се организују први архиви и библиотеке, који су имали задатак да забиљежено људско искуство отму од заборављања и одрже у времену. Студија је подијељена у пет скоро једнаких поглавља (с тим што је треће најобимније), у којима се испитује настанак, развој и функција средњовјековне књиге и библиотеке, а преко тога и вриједности које је српско друштво у том времену заступало.

Прелазећи на прво поглавље, под насловом *На традицији византијске културе*, аутор нас подсећа на то да је на просторима данас насељеним Србима писмо могла развити још винчанска култура, да су Словени у својој давној прошлости и прапостојбини користили одређену врсту конвенционалних знакова, а да су своју пуну и праву писменост и просвећеност добили од Византије (стр. 11–17).

Историја почиње писмом наслов је другог поглавља књиге у коме се казује да су хришћанизација и описмењавање учинили Србе дијелом шире заједнице европских цивилизованих народа. Византија је према начелима хришћанске вјере и у духу античког космополитизма ширила свој културни утицај уводећи словенске народе у сферу хеленско-хришћанске писмености и књижевности. То је Србима омогућило, поред стварања сопствене оригиналне литературе, и развијање других видова културе у оквиру дворског и манастирског живота, какав је био његовање и чување књиге, а што ће обогатити живу историјску слику српског кретања и напредовања кроз средњи вијек (стр. 19–25).

У најобимнијем, трећем поглављу књиге, под насловом *Феудална држава и религија као оквир књижевне стваралаштва*, у коме је и поднаслов *Хиландар као најдоњи камен*, говори се о старој српској писмености и књижевности која је настајала и развијала се у систему вјерске и државне политике, уз своје правописне и поетичке законитости, а

на темељима националног узлета и просперитета. Та и таква писменост и књижевност по свом карактеру била је монашка и дворска, и у њеном изразу објављене су вјечне вриједности хришћанских духовних начела (стр. 27–56).

У наредном, четвртом поглављу студије, под насловом *Појави библиотека претходне писмености, књига и читаоци*, ријеч је о изуму штампарске пресе и новом цивилизацијском правцу који је омогућио израду штампане књиге и убрзао стварање читалачке публике у савременом смислу ријечи. Поред рукописног и штампарског посла, још један важан учесник на коначном уобличавању средњовјековне књиге био је њен илуминатор. За разлику од писара, који исписује основни текст рукописа, илуминатор израђује почетне дијелове поглавља, иницијале и заставице, најчешће у боји, док су поједина скупа издања рађена у злату или код правих мајстора минијатурног сликарства (стр. 57–69).

Пето, последње поглавље књиге, под насловом *Библиотеке прикупиљају и чувају*, посвећено је владарским, властeosким, приватним и манастирским библиотекама. Покушаји типолошког одређења наводе на закључак да се током средњег вијека у српским земљама јасно издвајају два најважнија типа библиотека: приватне и манастирске. У прву групу убрајају се дворске библиотеке, односно, библиотечке збирке владара, властеле и имућних грађана, док другој групи припадају библиотечке збирке при манастирима, црквама и испосницама (стр. 71–85).

„Владарска кућа Немањића није имала јединствену дворску библиотеку, коју су владари увећавали из генерације у генерацију. Премало је археолошких ископавања и писане грађе који могу пружити јасну слику о дворском животу. Бурна времена испуњена ратним сукобима и честе промене резиденција, приликом којих је читав двор пратио владара и селио се из једног места у друго, само су неки од разлога који не погодују настанку библиотека. Ипак, и у таквим условима, у којима се књиге лакше губе, уништавају и пропадају, Немањићи су били велики поклоници њихови: наручиоци, читаоци и писци књига” (стр. 72).

Задужбина краља Милутина, манастир Светих Архангела у Јерусалиму, имао је и скрипторијум, и богату библиотеку готово од свог настанка, а ову „дивну” библиотеку поклоници и ходочасници помињу и крајем 16. вијека (стр. 73). „Дубровачки историчар Саво Цријевић (1686–1759) однекуд зна да је цар Душан, после свог бављења у Дубровнику 1350. године, желео да ту под својим именом створи једну библиотеку, па је, за скупе новце, сакупио и послао многе грчке и латинске зборнике” (стр. 73). Књиге на грчком преписују се и за цареву супругу, царицу Јелену, која је имала сопствену библиотеку. По ономе што данас знамо о манастиру Матејча код Прилепа, који је њена задужбина, још за вријеме Владислава Граматика ту су постојали скрипторијуми и богата библиотека (стр. 73).

У средњем вијеку библиотеке су представљале крупан цивилизацијски домет: свједочиле су о постигнутом нивоу духовне и материјалне културе и развијености заједница у којима су писменост и књига имали сасвим одређено и важно мјесто. Исто онако како су на богатству својих збирки књига репутацију градили манастири, тако су свој углед потврђивали владари, великаши, епископи и умни људи тог времена.

Библиотеке средњег вијека нису, према данашњим критеријумима, библиотеке са масивним фондовима. Колекција од двије до три хиљаде књига сматрала се и у Византији и у Западној Европи изузетно богатом и посједовали су је само ријетки манастири или богати појединци.

Императив опште доступности и коришћења, који обиљежавају данашње библиотеке, нису постојали, а устројство библиотека вршено је према афинитетима и потребама њихових оснивача и власника. Категорије слушаоца и читаоца нису карактеристичне за наше вријеме, као ни рукописна књига и књижне колекције које обиљежавају библиотеке средњег вијека (стр. 87–88).

Према ауторовим ријечима, није остала сачувана ликовна представа или опис ниједне српске средњовјековне библиотеке. Како су српски владари чували своје књиге, у шкрињама или на полицама, усправно или положено, заправо не знамо тачно. Када је и ко добио или донио идеју да их попише? Да ли је на тлу српских земаља било књига везаних ланцима за пултове, да ли су се увијек у ризницама чувале књиге, да ли су инвентари књига заиста били изузетак и да ли је било професионалних библиотекара, све су ово питања која нас враћају на механизме формирања библиотека и проблем коришћења и трајања неког књижног фонда.

Када је ријеч о манастирским библиотекама, треба имати на уму констатације Константина Стаикоса, кога аутор у својој студији пажљиво цитира, да цијело средњовјековно раздобље представља доба дисконтинуитета у традицији градње монументалних библиотека (стр. 88). Присјећајући се хеленистичких и римских намјенски зиданих грађевина за ову потребу, Стаикос истиче да библиотеке нису биле предметом интересовања архитеката приликом изградње манастира. Важно је било изградити храм, конаке и келије, трпезарију и помоћне просторије, док су се књиге налазиле на разним мјестима, најчешће тамо гдје су се и користиле: у ђаконику, у олтару или за пјевницама, у келијама монаха или у скрипторијуму и просторијама за писање. У најбољем случају, за библиотеку су одређиване мање просторије са полицама на које би се слагале књиге и манастирска архива. Понекад, а у немирна времена посебно, књижни фонд је склањан у пиргове, звонике или тајне ризнице без прозора (стр. 88).

Утемељење библиотечке дјелатности код Срба у средњем вијеку везано је за династију Немањића, као уосталом и многи други важни државнички и културолошки послови. Они нису били само владари и ратници, него и ствараоци духовно-културног амбијента у коме су настале прве српске библиотеке. Свети Сава, укупном својом дјелатношћу и посебно одредбама о коришћењу књига, те настављачи, остали архиепископи, епископи, игумани, краљеви, кнежеви и деспоти, владари са својим библиотекама, представљају кључне личности у сагледавању ове теме у оквиру средњег вијека (стр. 88).

Основна градивна јединица средњовјековних библиотека била је рукописна књига, којом се аутор, такође, бави у својој студији. Рукописна књига наставила је да живи и након отварања првих српских штампарија, а њен живот није прекинут ни у вријеме трајања отоманског ропства; још пуна три вијека она је настајала по српским манастирима, као начин да се употпуне различите потребе монашких братстава или наручилаца књига. Било је током 16. и 17. вијека активних скрипторијума, вјештих преписивача и изузетних илуминатора. Након пада српских земаља под отоманску власт, забиљежено је и извјесно замирање рада скрипторијума, али су након неког времена бројни од њих обновили рад и били дјелатни током два наредна столећа. Већина рукописа у том периоду настала је у скрипторијумима Високих Дечана, Пећке патријаршије и Грачанице. Дечански скрипторијум издваја се својим активностима и значајем, а чињеница да се у том периоду зна за рад бар тројице писара, Никандара, Лонгина и Григорија, потврђује ову чињеницу о важности и обиму преписивачке дјелатности овог манастирског центра (стр. 89).

Писањем и старалачким напорима градио се духовни и културни идентитет српског народа, и чувала самосвијест и самосвојност током дуге историје, препуне успона и потешкоћа. Списатељски и стваралачки рад подразумијевао је не само вјеште и учене писаре, већ и довољно материјала и прибора за писање, као и колико-толико стабилне опште прилике. Међутим, књиге и библиотеке често су уништаване, највише у ратовима и сукобима, а понекад илегалном трговином и неодговорним односом. Димитрије Богдановић претпостављао је да у свијету има или да се по чувењу зна за око 9.000 српских рукописа од 12. до 18. вијека. Када је 1982. године сачинио *Инвентар ћириличких рукописа у Југославији*, на његовом попису нашле су се 2.222 књиге. Том списку додат је и број од 850 рукописа несталих у Другом свјетском рату, највећим дијелом из фонда Народне библиотеке Србије. Стога аутор закључује да се најпретежнији дио српског рукописног наслеђа данас и не налази у Србији: похрањен је у музејима и библиотекама Русије, Грчке, Бугарске, Румуније, Аустрије, Њемачке, Француске, Украјине, Мађарске итд., чекајући будуће вријеме да се кроз реконструкцију и нови истраживачки процес употпуни слика о овој теми и српској култури средњег вијека (стр. 87–90).

Представљајући у грубим цртама садржај ове студије, показује се да се аутор бавио средишњим темама средњовјековне културне историје. При томе је за свој истраживачки рад и налазе тражио упоришта и аргументе код великих научних ауторитета. У оваквом начину излагања и структурирања књиге важно је имати план, добро проучити изворе и литературу, распоредити истражени материјал и имати логичку конзистентност. По томе је Гордана Стокић Симончић уистину значајан аутор. Није лако реконструисати поуздано и тачно повијест о старој српској књизи и библиотеци унутар било ког нашег манастира или двора, у свим најважнијим појединостима и детаљима. Хронолошке празнине и тамна мјеста кроз историју су толика да нам није до краја познат првобитни састав ниједне средњовјековне манастирске или дворске библиотеке, па чак ни за најстарије српске рукописе нисмо потпуно сигурни да ли су припадали тим примарним збиркама. Бурна и несрећна историја, која је често узроковала уништавање библиотека и губљење најстаријих књига, као и свједочанстава о њима, разлог је затамњења ове приче кроз стољећа. Зато и јесте напор аутора ове студије да истражи и реконструише тако важну историјску, књижевну и културолошку тему хвале вриједан и раван великом подвигу. То је изузетан допринос српској књижевној и културној баштини.